

วารสารวิชาการ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้:
ความสอดคล้องของคติจากไตรภูมิพระร่วงสู่รอยพระพุทธรูป
Southern Ritual Texts of Buddha's Footprint and Moral Lessons
in Trai Bhum Pra Ruang (Three Worlds)

คำนำวล คำมณี

ศศ.ม. (ปรัชญา), ผู้ช่วยศาสตราจารย์

วรารัตน์ คำมณี

ศศ.ม. (ปรัชญา), อาจารย์

ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Journal of Humanities and Social Sciences

A b s t r a c t

This article examined the southern ritual texts for Buddha's footprint and moral lessons in Trai Bhum Pra Ruang. The study showed that the subject matter in the former was highly influenced by the latter. Evidently, the subject matter regarding 'happy destination' (Sugati) in Trai Bhum Pra Ruang was found in the Sukhothai ritual texts for Buddha's footprint. Afterwards, the Buddhist scholars in southern Thailand used such contents to write southern the ritual texts for Buddha's footprint.

Keywords :

ritual texts for Buddha's footprint, Trai Bhum Pra Ruang

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์สิ่งมงคลที่ปรากฏในบทสวด
บูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้และคติในไตรภูมิพระร่วง ผลการศึกษา
ทำให้ทราบว่าบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปมีความสอดคล้องกับ
คติในไตรภูมิพระร่วงในลักษณะได้รับอิทธิพลต่อกัน โดยการนำเอา
เนื้อหาเรื่องสุคติภูมิในไตรภูมิพระร่วงมาสลักเป็นสิ่งมงคลใน
รอยพระพุทธรูปของอาณาจักรสุโขทัย ต่อมาเมื่อปราชญ์ทาง
พระพุทธรูปศาสนาของภาคใต้ได้ค้นพบการจึงนำเรื่องราวสิ่งมงคลดังกล่าว
มาแต่งเป็นบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้

คำสำคัญ : บทสวดบูชารอยพระพุทธรูป, ไตรภูมิพระร่วง

การสวดบูชารอยพระพุทธรบาทในภาคใต้เรียกว่าการไหว้ลายลักษณ์ เนื่องจากในบทสวดพรรณนาถึงสิ่งมงคลที่จำหลักลายไว้ในรอยพระพุทธรบาท ล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ และโชคลาภ เช่น จักรแก้ว ดวงแก้ว ฉัตรแก้ว ปราสาท กองเงิน กองทอง แก้วแหวน เพชรนิลจินดา เป็นต้น การนำสิ่งมงคลเหล่านี้มาจำหลักลายไว้ในรอยพระพุทธรบาท เพื่อต้องการให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่มานมัสการ การสวดบูชารอยพระพุทธรบาทเป็นพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชนชาวไทยตั้งแต่ขอมพจนจนถึงรัชกาลต้นในมาเลเซีย

นิยมสวดกันตอนกลางคืนก่อนนอนทุกคืน ผู้สวดจะนำดอกไม้ธูปเทียนใส่ในขัน หรือพานวางไว้บนหมอน กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย แล้วท่องบทสวดบูชารอย พุทธบาท ในอดีตพุทธศาสนิกชนชาวไทยได้จะสวดท่องกันได้เกือบทุกคน ปัจจุบัน มีคนสวดท่องได้น้อยมาก คนที่สวดท่องได้จะมีอายุประมาณ 70-80 ปีขึ้นไป

บทสวดบูชารอยพระพุทธบาทที่ปรากฏในภาคใต้มีหลายสำนวนและมีเนื้อหา ส่วนใหญ่คล้ายคลึงกันแต่แตกต่างกันในการกล่าวพรรณนาถึงสิ่งมงคลที่ปรากฏ อยู่ในรอยพระพุทธบาทสลักกันบ้าง หรือมีการจัดระบบเนื้อหาที่ต่างกัน และมีศัพท์สำนวนตามท้องถิ่นของผู้แต่ง หากพิจารณาบทสวดบูชารอยพระพุทธบาท ที่มีอยู่หลายสำนวนสะท้อนให้เห็นว่า ผู้แต่งมีหลายท่าน ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ผู้แต่งแต่ละท่านมีข้อมูลที่คล้ายคลึงกัน แต่การจัดระบบเนื้อหาและศัพท์สำนวน จะทำตามความประสงค์ของตนเอง ประเด็นเรื่องผู้แต่งบทสวดบูชารอยพระพุทธบาท จึงสันนิษฐานได้ยาก เพราะขาดหลักฐาน น.ส.พ.ชาญณรงค์ พุฒิคุณเกษม (2545 : คำนำ) กล่าวถึงผู้แต่งบทสวดบูชาพระพุทธบาทว่า “ขุนศรีธรรมโศก เป็นผู้รจนา คำสวดลายลักษณ์พระพุทธบาทนี้ บันยอดเขาหลวง ระหว่างเดินทางไปเมือง นครศรีธรรมราช และสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นก่อนที่จะขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ เมืองนครศรีธรรมราช หรือการสร้างพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช”

“ไตรภูมิพระร่วง เดิมชื่อ เถกมิกถา หรือไตรภูมิถา พระมหาธรรมราชา- ลิไทยทรงพระราชนิพนธ์ ดังปรากฏในตอนต้นของเรื่องว่า แลเจ้าพระยาสิทธิไทย ได้เสวยราชสมบัติ ในเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ 6 เข้า จึงได้สร้างไตรภูมิถานี้ เมื่อได้กินเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ได้ 6 เข้าจึงใส่ “(กรมศิลปากร, 2526 : 6) หลักฐาน ดังกล่าวนักประวัติศาสตร์ยืนยันว่า ไตรภูมิพระร่วงแต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.1888 อยู่ในช่วงที่พระมหาธรรมราชาลิไทยดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราชและ อีก 2 ปีต่อมาพระองค์ได้ครองราชย์สมบัติในกรุงสุโขทัยตั้งแต่ปี พ.ศ.1890-1919

พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงเพื่อใช้เทศนา สั่งสอนพระราชมารดาและอบรมสั่งสอนประชาชนของพระองค์ เนื้อหาในไตรภูมิ พระร่วงเป็นความรู้ทางพระพุทธศาสนา เริ่มต้นการอธิบายว่าสัตว์ทั้งหลาย ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภูมิทั้งสามคือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ จนกว่าจะ

บทสวดบูชารอยพระพุทธบาทของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

บรรลुพระนิพพานจึงจะหลุดพ้นจากภูมิทั้งสามนี้ เนื้อหาเรื่องไตรภูมิจะนำเสนอเรื่องราวในทุกภูมิ แต่ผู้เขียนจะกล่าวเฉพาะมนุสสภูมิ เพื่อเป็นพื้นฐานของการศึกษาความสอดคล้องของสิ่งมงคลที่ปรากฏในบทสวดบูชารอยพระพุทธบาทกับคติในไตรภูมิพระร่วง

ในมนุสสภูมิกล่าวถึงความเป็นอยู่ของมนุษย์ที่อยู่อาศัยในทวีปทั้ง 4 คนทั้งหลายอันชื่อว่ามนุษย์มี 4 จำพวก จำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินชมพูทวีปนี้แล คนจำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินบุพพิเทหทวีป เบื้องตะวันออกเรา คนจำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินอุตรรุทวีปอยู่ฝ่ายเหนือเรา จำพวกหนึ่งเกิดแลอยู่ในแผ่นดินอมรโคยานทวีป เบื้องตะวันตกเรา (กรมศิลปากร, 2526 : 42) ทวีปทั้ง 4 นี้ถูกแบ่งโดยใช้เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง มีภูเขาล้อมรอบ 7 ชั้น ชื่อ ยุคันธร อีสันธร กรวิก สุทฺสสนะ เนมินธร วินันตกะ อัสดกณณะ ระหว่างเขามีแม่น้ำกั้นกลางชื่อสีทันดร 7 สาย และมีมหาสมุทรติดต่อกับแผ่นดินในทวีปทั้ง 4 ในชมพูทวีปกล่าวถึงผู้มีบุญญาธิการ 2 พระองค์ คือพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีบุญญาธิการทางโลกุตตรธรรม และพระยามหาจักรพรรดิราชเป็นผู้มีบุญญาธิการทางโลกียธรรม พระยามหาจักรพรรดิราชได้สร้างสมบุญญาธิการมาตั้งแต่อดีตชาติหลายประการ เช่น การปฏิบัติบูชาพระรัตนตรัย รักษาศีล เมตตาทักขณนา เมื่อพระยามหาจักรพรรดิราชเกิดขึ้นในแผ่นดินชมพูทวีปจะเกิดแก้ว 7 ประการ ด้วยพระบุญญาธิการ ในแก้วทั้ง 7 นี้ จักรแก้วเป็นสิ่งมงคลสูงสุด และกล่าวถึงแผ่นดินในชมพูทวีปประกอบด้วยภูเขา ป่าหิมพานต์ มีสัตว์เล็กใหญ่นานาชนิด มีพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เป็นอันมาก และมหาสมุทร

บทสวดบูชารอยพระพุทธบาทพรรณนาถึงสิ่งมงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาท มีความสอดคล้องกับสิ่งที่กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงในหลายประเด็น เช่น เรื่องภูมิทั้ง 3 แผนภูมิของจักรวาล ภูเขา และสัตว์ในป่าหิมพานต์ จักรแก้ว ดวงแก้ว เป็นต้น จึงน่าจะศึกษาวิเคราะห์ว่าบทสวดบูชารอยพระพุทธบาทมีความสอดคล้องกับไตรภูมิพระร่วงลักษณะใด เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาในประเทศไทยต่อไป

วิธีการศึกษา

1. ศึกษาสิ่งมงคลที่ปรากฏอยู่ในบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปและไตรภูมิพระร่วง
2. ศึกษาคติความเชื่อเรื่องการสร้างรอยพระพุทธรูปและความสัมพันธ์ของอาณาจักรสุโขทัยและเมืองนครศรีธรรมราชศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาของภาคใต้
3. วิเคราะห์คติความเชื่อทั้งสองว่ามีความสอดคล้องกันในลักษณะใด
4. สรุปผล

ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย

การสร้างรอบพระพุทธรูปในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เมื่อคนไทยยอมรับพระพุทธศาสนาจากอินเดียแล้วมีคติความเชื่อต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนาเหมือนชาวอินเดีย ในหลักฐานสำคัญทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปไว้ในปฎิปาฎนสูตรในอรรถกถาหมวดสังยุตตนิกาย กล่าวถึง พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทโดยเจตนาเอาไว้ 2 ครั้ง “ครั้งหนึ่งบนฝั่งแม่น้ำนัมมทา ตามคำขอของพระยานาคผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำนั้น และอีกครั้งหนึ่งบนภูเขาสิขังพันธ์เพื่อประทานแก่ฤๅษีผู้ซึ่งได้เปลี่ยนศาสนามายอมรับพระพุทธศาสนา” (นันทนา ชุตินันท์, 2533 : 9) จึงทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเชื่อว่า รอยพระพุทธรูปเป็นสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับคติประเพณีของชาวอินเดียที่จะแสดงความเคารพต่อบุคคลที่ควรเคารพบูชาที่เท้า หรือการสัมผัสเท้าของบุคคลที่ควรเคารพบูชาและคติที่เชื่อว่ามนุษย์ธรรมดาไม่สามารถถ่ายทอดลักษณะของมหาบุรุษออกมาได้ การสร้างรอยพระบาทจึงแสดงให้เห็นถึงการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด การสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองเพื่อสักการบูชาเรียกว่า อุทเทสิกะเจติย คติดังกล่าวเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย สันนิษฐานว่าเริ่มทำกัน ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10-12 หลวงจินฟาเหียนและเหียนจิงเดินทางไปสืบค้นพระพุทธศาสนาในอินเดีย ได้เขียนถึงการสักการบูชา รอยพระพุทธรูปกันในเมืองใหญ่หลายเมือง เช่น นาครหระ อุทยานะในแคว้น

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

คันธาระ เมืองลังกัสนะ และปาตลีบุตรในรัฐพิหารปัจจุบัน เช่นในตำบลดิราธ ใน
ลุ่มแม่น้ำสาवตอยู่ในแคว้นคันธาระโบราณ ทำเป็นรอยสกัดเว้าลงไปนํ้าก่อนหิน
มีตัวอักษรโชนฐี รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 5 หรือ 6 เขียนกำกับไว้ว่า

“นี่คือรอยพระบาทของพระเจ้าศากยมุนี ” (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533 : 11)

นอกจากการทำรอยพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่สักการบูชาแล้ว ยังมีการแกะสลัก
หินเป็นเรื่องราวของพระพุทธรูป เพื่อประดับรั้วและประตูทางเข้าสู่กุฏิเจดีย์ที่
พุทธคยา เป็นศิลปะการสร้างของช่างที่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-4 ซึ่งอยู่ในสมัย
พระเจ้าอโศกมหาราช งานแกะสลักหินดังกล่าวเล่าเรื่องราวของพระพุทธรูปและ
แกะรอยพระพุทธรูปไว้แทนองค์พระพุทธรูป มีหลายภาพดังนี้

1. ภาพสลักหินตอนประสูติ แสดงภาพพระนางสิริมหามายาเหนียวกิ่งไม้
ไม่มีรูปเจ้าชายสิทธัตถะ ตอนเสด็จพระราชดำเนิน 7 ก้าวแรกทำเป็นรอย
พระพุทธรูปเล็ก ๆ บนผืนที่ถือโดยท้าวจตุโลกบาล(เทพผู้รักษาทิศทั้ง 4) ถืออยู่
และสัญลักษณ์รูปดอกบัวที่นิยมใช้แทนปางประสูติด้วย

2. ภาพสลักหินตอนตรัสรู้ทำเป็นบัลลังก์ได้ต้นโพธิ์ แทนที่ประทับบนบัลลังก์
บางที่ก็ทำเป็นก้อนหินธรรมดา บางที่ก็ทำให้เป็นพนังพิงสวยงาม (บางที่ก็มีหมอนอิง)
ตอนหน้าบัลลังก์บางที่จะมีที่วางพระบาทและมีรอยพระบาททั้งสองปรากฏอยู่ด้วย
(ตรงกลางพระบาทมีธรรมจักร)

3. ภาพสลักหินตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากเสด็จไปเทศน์
โปรดพุทธมารดาแล้วก็เสด็จลงจากสวรรค์โดยบันไดซึ่งพระอินทร์เนรมิตให้มี
บันไดเงิน บันไดแก้ว และบันไดทอง โดยพระองค์เสด็จลงบันไดแก้ว และขั้นสุดท้าย
ที่พื้นดินมีต้นไม้มียอดที่ประทับและมีฉัตร เพื่อแสดงว่าเมื่อลงจากสวรรค์แล้ว
ทรงเยี่ยมชาวลังกัสนะ

4. ภาพสลักหินตอนเสด็จไปเที่ยวสั่งสอนตามที่ต่างๆ ส่วนมากจะทำเป็น
รอยพระบาท พระพุทธรูปอาสน์ แต่มีสัญลักษณ์ที่แปลกออกไปคือ สัญลักษณ์การเดิน
จงกรมโดยทำเป็นลำแสงพวยพุ่งไปในอากาศ เช่น ตอนที่พระพุทธองค์เสด็จ

ข้ามแม่น้ำในรัชกาลเพื่อไปส่งสอนฤๅษี 3 พี่น้อง ตอนเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินารา ก็ทำเป็นรูปสลักเจดีย์ (ผาสุก อินทราวุธ, มปป. : 33)

ภาพสลักหินเล่าเรื่องพระพุทธประวัติทั้ง 4 ภาพนี้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทำให้เห็นว่าในยุคนี้นิยมสร้างรอยพระพุทธบาทแทนองค์พระพุทธเจ้า หลักฐานรอยพระพุทธบาทในอินเดียและภาพสลักหินรอยพระพุทธบาทแทนองค์พระพุทธเจ้าจะปรากฏเฉพาะรอยฝ่าพระพุทธบาทเท่านั้น ไม่มีลายสิ่งมงคลหรือแผนภูมิจักรวาลตามคติการสร้างรอยพระพุทธบาทในสมัยสุโขทัยเลย

ประเทศไทยได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตมีพระโสณะและพระอุตตระเป็นผู้นำเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ แม้ว่าจะมีปัญหาเรื่องศูนย์กลางของดินแดนสุวรรณภูมิว่าอยู่ในที่ใด แต่หลักฐานทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยยืนยันว่าได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่พระโสณะและพระอุตตระสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชส่งมาในครั้งนั้นมีโบราณวัตถุที่ปรูมเจดีย์ เช่น ศิลากำเป็นรูปพระธรรมจักรเหมือนอย่างเช่นที่ชาวอินเดียสร้างกันสมัยเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป และภาษาที่จารึกพระธรรมเป็นภาษามคธกับที่ยังมีคติที่ถือกันเมื่อก่อนมีพระพุทธรูป เช่น ทำพระแทนพุทธอาสน์ และรอยพระพุทธบาทเป็นที่สักการบูชา ปรากฏต่อมาในประเทศนี้อีกหลายอย่าง สิ่งสำคัญเหล่านี้แสดงว่าพระพุทธศาสนาแห่งแรกมาประดิษฐานในประเทศสยามเป็นลัทธิเถรวาทอย่างที่ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชให้ให้เยวส่งสอนยังนานาประเทศ จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนาเห็นจะมาประดิษฐานในประเทศสยามตั้งแต่ก่อน พ.ศ. 500 (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 63-64) ในประเทศไทยได้ค้นพบรอยพระพุทธบาทที่เก่าแก่ที่สุดและสันนิษฐานว่าเป็นรอยพระบาทที่ได้รับอิทธิพลในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช รอยพระพุทธบาทที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยนั้นพบที่สระมรกต อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี มีลักษณะการแกะเป็นรอยเว้าลงในแผ่นศิลา มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 11-13 (นันทนา ชูติวงศ์, 2533 : 37) และไม่มีลายสิ่งมงคลคล้ายกับรอยพระพุทธบาทสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในประเทศอินเดีย

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

หลังจากนั้นไม่มีหลักฐานการค้นพบการสร้างรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 19 พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสร้างรอยพระพุทธรูปในกรุงสุโขทัยในปี พ.ศ. 1912 จำนวน 4 รอยนำไปประดิษฐานไว้บนเขาเมืองต่างๆ ดังนี้

1. เขาสุมณภู กรุงสุโขทัย (ปัจจุบันรอยพระพุทธรูปนี้อยู่ที่วัดตระพังทอง)
2. เขาเมืองศรีลิษนาลัย
3. เขานางทอง เมืองบางบัน (เมืองเก่าในเขตจังหวัดกำแพงเพชร)
4. เขาปากพระนาง (เขากบ) จังหวัดนครสวรรค์ (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542 : 31)

รอยพระพุทธรูปในสมัยนี้ทั้ง 4 รอย “มีลักษณะเป็นรูปทรงเรขาคณิต มีมณฑลจำนวน 108 บรรจุอยู่ในตารางเต็มไปทั้งฝ่าเท้า เว้นที่ตรงกลางสำหรับธรรมจักรขนาดเล็ก” (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533 : 39) เมื่อพิจารณาสิ่งมณฑล 108 ในรอยพระพุทธรูปประดับมุขของวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20 สมัยอาณาจักรล้านนา ในรอยพระพุทธรูปมีสิ่งมณฑล 108 และมีการจัดระเบียบแผนภูมิจักรวาลที่ละเอียดมาก “อันมีโลฬสหพรหมโลกเป็นชั้นอกนิษฐพรหมอยู่บนเหนือสุดของฝ่าเท้า ลดหลั่นลงมาคือพรหมโลกชั้นรองๆ และเทวโลกอันประกอบด้วยแดนฉกามาพจร คือ ปรมิรมิตาสวดี นิรมานรดี ยามา ดุสิต ดาวดึงส์ และจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์นั้นตั้งอยู่บนยอดประธาน และจาตุมหาราชิกาอยู่บนยอดรอง 4 ยอดของเขาศระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาล มีพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่รอบ พวกกึ่งเทวดาเช่นครุฑ พระยานก อันมีอาณาภาพมาก กินนรและกินรี บินอยู่ในท้องฟ้าตามระดับอันสมควร เขาพระสุเมรุนี้ตั้งอยู่ ณ ใจกลางโลกมนุษย์คือ ขมพูทวีป อันมีสระอินโดดาต พร้อมด้วยสายน้ำ 4 สายที่ไหลไปทุกทิศเป็นเครื่องหมาย ล้อมรอบด้วยเทือกเขา 7 ชั้น และมหาสมุทรทั้ง 7 อันมีขอบเขตสิ้นสุดที่แนวภูเขาจักรวาลสุดทางทุกทิศ เขาพระสุเมรุระดับพื้นดินอันเป็นใจกลางของโลกมนุษย์เป็นที่ประทับของพระเจ้าจักรพรรดิ แวดล้อมไปด้วยรัศมีทั้ง 7 และเครื่องสูงประดับบารมีอื่นๆ ทวีปอีก 3 แห่ง อันเป็นส่วนประกอบของโลกมนุษย์ที่ปรากฏอยู่รอบขมพูทวีป สัตว์น้ำอันมีอำนาจเวียงว่าอยู่ในมหาสมุทรทั้ง 7 ที่ล้อมรอบโลกท่ามกลางดอกไม้ น้ำ

อันแสดงถึงธาตุแห่งความอุดมสมบูรณ์ในห้วงน้ำเหล่านั้น แผนภูมินี้เป็นแผนภูมิของสุคติภูมิในจักรวาล อันมีภูมิต่ำสุดคือ แดนมนุษย์ประกอบด้วยแผ่นดินและมหาสมุทรและสิ่งที่ดีของดีมีมงคลในแดนนั้น (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533 : 43)

เมื่อพิจารณาสิ่งมงคล 108 ที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปของอาณาจักรล้านนา ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าอาณาจักรล้านนาได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรสุโขทัย เนื่องจากอาณาจักรสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญในยุคนั้น และการสร้างรอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ก็มีต้นแบบมาจากสุโขทัยด้วย

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้และอิทธิพลของอาณาจักรสุโขทัย

ผู้เขียนได้นำเอาบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้ฉบับนี้มาศึกษาหาความสอดคล้องกับคติในไตรภูมิพระร่วง เนื่องจากเป็นฉบับที่ผู้แต่งได้จัดระบบเนื้อหาได้ดีกว่าฉบับอื่น มีการเริ่มต้นกล่าวนมัสการรอยพระพุทธรูป สิ่งมงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูป เรียงลำดับตามความสำคัญ เช่น จักรแก้ว ดวงแก้ว ฉัตรแก้ว พระขรรค์ สร้อยสังวาล พัทธนี เป็นต้น และมีการจัดลำดับแผนภูมิจักรวาลโดยกล่าวถึงเทวดาชั้นพรหมโลก กามาพจร โลกมนุษย์ เขาพระสุเมรุ ป่าหิมพานต์ มหาสมุทร เป็นต้น

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้

ข้าพเจ้าขอบังคม	พระพุทธรูปบรม	ทั้งคู่เรืองรอง
สิบนิ้วสัพพัญญู	ตามต่างเทียนทอง	นัยน์เนตรทั้งสอง
ต่างประทีป	เทียนถวาย	ผมเฝ้าเกล้าเกศ
ต่างดอกประทุมเมศ	บัวทองพรรณราย	วาทะเพราะพร้อม
ต่างฆ้องพินฉวย	ดวงใจข้าพเจ้า	ต่างรสสุคนธา
พระบาททศพล	ทั้งคู่เลิศล้ำ	ปรากฏรจนา
ข้าไหว้ลายลักษณ์	มีวงจักร	งามนักทั้งสอง

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

กำแกวทอง	ทั้งสองคู่กัน	งามเลิศเจดัน
สารพันนา	มีทั้งฉัตรแก้ว	พระขรรค์เลิศแล้ว
ถาดทองพรรณราย	มีนางชูแหวน	อ่อนแอ้นเอววัล
มีสัตตบัวบรรณ	สอดสร้อยสังวาล	มีปราสาทพณี
ใบกบัดบาทแก้ว	เรื่องรองผ่องแผ้ว	ดวงแก้วมณี
รัศมีขาวผ่อง	กองเงินกองทอง	กองแก้วแววไว
มีจักรพรรดิตรา	เสนาเกรียงไกร	ถือธงไสว
ดูงามเยียรยงค์	มีข่อยจกามา	ลิบกษัตริย์
พระอินทร์จำนง	แสนสาวชาวสวรรค์	เทวัญล้อมองค์
เข้าเฝ้าเป็นกง	ยังแท่นทิพย์วิมาน	มีพรหมโหลส
ลิบกษัตริย์ปรากฏ	ย่อมแก้วแกมกาญจน์	ลดมุขทุกชั้น
เบิกบานสิงหาลัง	พระพรหมขมัญญาน	ทุกชั้นพรหมา
มีพระอาทิตย์	พระจันทร์เรืองฤทธิ์	จักรกลโคจรคลา
เวียนรอบราศี	รัศมีรุ่งฟ้า	ดวงดาวดารา
ประดับในเมืองสวรรค์	มีทวีปใหญ่ทั้ง 4	ทวีปน้อยนั้นมี
นับได้สี่พัน	มีจักรวรรดิเวียนหัน	เขาพระสุเมรุเจดัน
หลักโลกโลกา	มีเขาสัตตภัณฑ์	ล้อมรอบเจดัน
เขาแก้วเมรุผา	มีสีทันดร	อยู่หว่างบรรพต
มีเจดิดงดา	สายสินธุ์แสงใส	มีเขาไกลาส
เงินยวงเดียวราษ	ขาวผ่องประไพ	มีวิมานพระอิศวร
นารายณ์เกรียงไกร	เทวาไสว	เข้าไหววันทา
มีป่าหิมพานต์	ต้นพฤกษาสาน	กิ่งก้านสาขา
มีลูกแก้วอ่อน	แซมซ้อนบุปผา	ครุฑธำราษปักษา
อยู่ป่าฉิมพลี	มีทั้งไถ่แก้ว	การะเวกเสียงแจ้ว
กระเรียนเลิศแล้ว	กินรากินรี	ร่ายกรอมมาลา
ตระการงามดี	สัตว์นาโมรี	แขกเฝ้าเขาชั้น
มีทั้งมยุราช	ไก่อทองย่องยาตร	เจรจาพรายพรรณ

มีพระยานกภิกษ	วิจิตรแดงฉัน	หงส์ทองผายผัน
ผูกทองพรรณราย	งามเลิศเจิดฉาย	ช้างแก้วบุญพร
ม้าแก้วพรรณราย	สิงโตย่างเยื้อง	เสือเหลืองเรียงราย
ราชสีห์ผืนผาย	นางโคคลาไคล	ให้ลูกกินนม
คล้องแคล่น่าชม	ชาวผ่องประไพ	มีเจ็ดสระศรี
ชลธิ์หลังไหล	บัวบานไสว	ดูงามเบญจพรรณ
มีฟ้าสมุทรไท	ลึกล้ำกว้างใหญ่	มัจฉาอนันต์
ปลาเงินปลาทอง	ลอยล่องตามกัน	มังกรผายผัน
จระเข้เหรา	มีทั้งเต่าทอง	ปลาตะเพียนลอยล่อง
ในท้องคดคา	มีสำเภาแก้วรจนา	สำเภาเงินโสภา
สำเภาทองบรรจง	มีสินไตรภพ	พรรณนามาจาบ
ลายลักษณ์พระองค์	มีสินทุกสิ่ง	งามยิ่งเยี่ยรงค์
ในพื้นบาทบงสุ์	พุทบาทบาทา	พระศรีสรรเพชญ์
พระเจ้าเสด็จ	โปรดโลกโลกา	มีดอกบัวทอง
ทั้งสองโสภา	ผุดจากพสุธา	รองรับบาทา
ทุกอย่างพระบาท	ดอกบัวปทุมชาติ	มิได้คลาดจากสถาน
ที่ใดไม่สลาย	ลมพระพายพัดพาน	หอบเอาสุมามาลัย
นมัสการพระองค์	หอบเอาทรายแก้ว	อันงามเลิศแล้ว
มาไปรยปรายลง	ให้ทางราบรื่น	รองพื้นบาทบงสุ์
พระเจ้าเสด็จทรง	โปรดสัตว์ให้สลาย	พระเจ้าเสด็จโคลคลาด
ดอกบัวปทุมมาศ	จึงอันตรธานหาย	มิให้ปรากฏ
แก่หมู่หญิงชาย	เหยียบย่ำทำลาย	จะเป็นโทษา
พระศาสตราจารย์	เสด็จเข้านิพพาน	ลับแล้วแลนา
ยังรอยบาทบงสุ์	ทรงประดิษฐ์ฐานไฉนา	บรรจบครบทำ
ประดิษฐ์ฐานอันมี	พระพุทบาทหนึ่งปรากฏ	อยู่ยังบรรพต
สุวรรณโมลี	พระพุททสองเรื่องศรี	อยู่สระบุรีนคร
พระพุทบาทสามนั้นใสด	อยู่ยอดบรมโกฏี	เกาะแก้วลังกา

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

พระพุทธรูปสี่ศพล	อยู่บนสิงขร	ใกล้กรุงนคร
ฝ่ายเบื้องอุดร	นพรัตน์บุรี	พระพุทธรูปที่ห้า
ประดิษฐาน	อยู่ริมชลธาร	แม่น้ำนันทิ
ตรงเมืองลังกา	เป็นที่วันทา	นาคาคุษฎิ
ฝูงปลาชุมกักริ	มาไหวหมีนพัน	พระพุทธรูปทั้งห้าแห่ง
พระเจ้าลำแดง	เหยียบย่างไว้นั้น	เป็นที่วันทา
นาคาทุกชั้น	มนุษย์คนธรรพ์	ครุฑวิธาขอสุรา
ลายลักษณ์เลิศไกร	พระเจ้าสั่งสอนไหว	หญิงชายทั่วหน้า
เข้าค้ำโกขัน	ทุกวันเวลา	อุตสาห์ภาวนา
เป็นนิจินรันดร์	ใครไหวลายลักษณ์	ได้บุญมากนัก
แปดหมื่นสี่พัน	ดังได้พบองค์	พระผู้ทรงธรรม
ดังพรรณนาไว้นั้น	จบแล้วบริบูรณ์	

สิระสา นะมามิ อะหัง วันทามิ ทูระโต
 อะหัง วันทามิ ธาตุโย อะหัง วันทามิ สัพพะโส
 อนาคะเตฯ

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้ได้รับอิทธิพลจากไตรภูมิพระร่วง หรือรอยพระพุทธรูปของอาณาจักรสุโขทัย เนื่องจากเมืองนครศรีธรรมราช ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรสุโขทัย ดังที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า เบื้องหัวนอน จอดคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ผิงทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว (ถนอม พูนวงศ์, 2550 : 44) การตกอยู่ภายใต้อำนาจของ อาณาจักรสุโขทัยทำให้เมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย หลายด้าน เช่น การเสกสมรส การศาสนา การค้าขายและด้านอื่นๆ ในที่นี้ผู้เขียน จะกล่าวถึงเพียง 2 ด้านดังนี้

1. ด้านการเลกสมรส

ขจร สุขพานิช กล่าวว่า ปู่โสมงครามหรือตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่า พระยาศรีไสยณรงค์เป็นพระราชโอรสพ่อบุญศรีอินทราทิตย์กับพระราชมารดาขวานครศรีธรรมราชผู้เป็นพระราชธิดาของพระยาศรีธรรมโศกราช แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ของอาณาจักรสุโขทัยมีเชื้อสายกษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราช หลักฐานพื้นเมืองนครศรีธรรมราชมีข้อความกล่าวถึงพ่อบุญรามคำแหงเคยเสด็จมาเมืองนครศรีธรรมราชและได้สร้างพระพุทธรูปไว้ในวิหารเขียนในวัดพระบรมธาตุว่า “ตำบลวิหารเขียน ท้าวโคตมิลิติ นางเมือง สร้างวัดนี้กับบุญรามคำแหง ผู้ผู้ สร้างพระพุทธรูปประธานสูง 9 ศอก หน้าตัก 8 ศอก และก่อพระสุทิตสูง 4 ศอก แล้วหล่อพระสัมฤทธิ์ไว้ซ้ายขวา 3 ศอก คนละองค์ เมียงองค์หนึ่ง ผัวองค์หนึ่ง ประดิษฐานไว้ที่ทางขึ้นบันไดนั้น ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า ท้าวโคตรมิลิติเป็นเครือญาติของพระเจ้าศรีธรรมโศกราชจันทรภาณุ พระเจ้าศรีธรรมโศกราชจันทรภาณุยกถวายพ่อบุญรามคำแหงคราวเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช แล้วทั้งสองจึงได้ร่วมกันสร้างพระพุทธรูปแสดงถึงสัมพันธ์ไมตรีระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับเมืองนครศรีธรรมราชด้านการเลกสมรส (ถนอม พูนวงศ์, 2550 : 45) การเลกสมรสระหว่างกษัตริย์ของอาณาจักรสุโขทัยกับเจ้าหญิงเมืองนครศรีธรรมราช สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นของอาณาจักรทั้งสอง ทำให้มีการเคลื่อนย้ายประชาชนข้าราชการบริวารตามเสด็จขึ้นไปอาศัยในอาณาจักรสุโขทัยและส่งผลให้มีความสัมพันธ์ติดต่อกันระหว่างอาณาจักรทั้งสองอย่างต่อเนื่อง

2. ด้านศาสนา

เมืองนครศรีธรรมราชได้รับพระพุทธรูปศาสนาธิลลิ่งกางค์และเผยแพร่ไปสู่อาณาจักรสุโขทัย จึงทำให้อาณาจักรสุโขทัยได้ติดต่อกับเมืองนครศรีธรรมราช ด้านพระพุทธรูปอยู่หลายครั้ง แต่ที่สำคัญมาก 2 ครั้ง คือในสมัยพ่อบุญศรีอินทราทิตย์เสด็จมาเมืองนครศรีธรรมราชส่งคณะทูตไปลังกาพร้อมกับคณะทูตเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อขอพระสีหปฎิมาหรือพระพุทธรูปหิมาลัยมาสักการะที่อาณาจักรสุโขทัยและเสด็จออกรับทูตด้วยพระองค์เองแล้วอัญเชิญมาประดิษฐาน

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

ที่อาณาจักรสุโขทัย (ถนอม อานามวัฒน์, 2518 : 103) ครั้งที่ 2 ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทรงโปรดเกล้าให้นิมนต์พระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อสั่งสอนประชาชนในอาณาจักรสุโขทัยดังศิลาจารึกหลัก 1 ว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรยหลวกกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา (ถนอม อานามวัฒน์, 2518 : 90) เมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาหลักที่ลึงกว้างค่อนอาณาจักรสุโขทัย เมื่ออาณาจักรสุโขทัยต้องการให้พระพุทธศาสนาหลักที่ลึงกว้างแผ่ในอาณาจักรก็ส่งสมณทูตมาขอพระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราช พระสงฆ์หรือผู้ติดตามจำนวนหนึ่งต้องเดินทางสู่อาณาจักรสุโขทัยหรือต้องมีการเดินทางติดต่อกันหลายครั้ง เช่นพระสงฆ์จากอาณาจักรสุโขทัยที่ประสงค์มาศึกษาพระพุทธศาสนาในช่วงแรก หรือเมื่ออาณาจักรสุโขทัยกลายเป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาจะมีพระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาสู่อาณาจักรสุโขทัยด้วย

ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยอาณาจักรสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา มาก มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้รอบรู้ทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมากมาย พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงสนพระราชนิพนธ์พระพุทธรูปมาก พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มากกว่า 30 เล่ม เพื่อพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง และทรงสร้างปูชนียวัตถุทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูป เป็นต้น ดังนั้นเมื่อเมืองนครศรีธรรมราชมีความสัมพันธ์ติดต่อกับอาณาจักรสุโขทัยก็ย่อมทำให้พระสงฆ์หรือผู้ศึกษาทางพระพุทธศาสนาจากเมืองนครศรีธรรมราชได้มีโอกาสศึกษาคัมภีร์เล่มสำคัญเล่มนี้ หรือได้เยี่ยมชมปูชนียวัตถุเช่นรอยพระพุทธรูปของอาณาจักรสุโขทัยด้วย เมื่อพระสงฆ์หรือผู้เหล่านั้นได้กลับสู่เมืองนครศรีธรรมราชก็ย่อมนำเอาความรู้ทางพระพุทธศาสนาเหล่านั้นมาเผยแผ่ในเมืองนครศรีธรรมราชด้วย

อนึ่งการสันนิษฐานว่าขุนศรีธรรมโศกราชเป็นผู้จนาบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปานั้น ย่อมมีปัญหาที่หาข้อยุติไม่ได้เนื่องจากว่ากษัตริย์เมืองนครศรีธรรมราชมีพระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราชหลายพระองค์ จึงหาข้อสรุปไม่ได้ว่าเป็นพระองค์ใด และการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของอาณาจักรสุโขทัยและ

เมืองนครศรีธรรมราชมีการกล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ผู้เขียนเห็นว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกราชสักพระองค์หนึ่งคงได้ความรู้เรื่องรอยพระพุทธรูปหรือไตรภูมิพระร่วงมาเป็นข้อมูลในการจดจำด้วยพระองค์เองหรือรับสั่งให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนักแต่งบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้ขึ้น

สิ่งมงคลที่ปรากฏในบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปที่พบในภาคใต้และความสอดคล้องกับเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วง

ในบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปไม่มีรายละเอียดการอธิบายสิ่งมงคลเพียงแต่กล่าวว่าสิ่งใดอยู่บ้าง แต่ในไตรภูมิพระร่วงมีการกล่าวถึงรายละเอียดของสิ่งต่างๆ ซึ่งผู้เขียนจะนำมาเสนอโดยเรียงตามลำดับในบทสวดดังนี้

1.จักรแก้ว เป็นสิ่งมงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปทั้งสอง ผู้เขียนเชื่อว่า กงจักรมีที่มาจากจักรแก้วตามคติของไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นสิ่งมงคลคู่บุญญาธิการของพระยามหาจักรพรรดิราช สามารถนำพาพระองค์และบริวารเหาะเหินเดินอากาศได้ หากประชาชนนำเครื่องบูชามาถวายสามารถใช้จัดปัดเป่าโรคภัยไข้เจ็บ บันดาลให้เกิดโชคลาภในระดับโลกียะถือเป็นสิ่งมงคลที่ยิ่งใหญ่เป็นที่ปรารถนาของพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย “ จักรแก้วมีลักษณะดงามรัศมีเหมือนดวงอาทิตย์ แลมีก้านนั้นได้พันหนึ่งอยู่รอบดุมนั้นดงดงามนักหนา แลจมอยู่ในท้องมหาสมุทร โดยลึกไล่ได้ 8400 โยชน์ แลกงจักรนั้นแก้ว แลดุมนั้นแก้วอินทนิล หัวก้านนั้นฝังเข้าไปในดุมนั้นย่อมเงินแลทอง งามนักหนา เมื่อแลเห็นปานดังดุมนั้นรู้หัวแลเห็นพรรณนาขวางนัก โดยปากดุมนั้นห่มด้วยแผ่นดิน แลเห็นงามดังเดือนเมื่อวันเพ็ญบุรณเฑาะว่ากลางนี้เป็นรูตลอดไป โดยรอบหัวก้านนั้นย่อมประดับด้วยแก้ว 7 ประการ” (กรมศิลปากร, 2526 : 50) การนำจักรแก้วซึ่งเป็นสิ่งมงคลคู่บุญญาธิการของพระยามหาจักรพรรดิราชมาสลักไว้ในรอยพระพุทธรูปเพื่อยกย่องบุญญาธิการของพระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่เหนือพระยามหาจักรพรรดิราช แม้จักรแก้วคู่บุญญาธิการของพระยามหาจักรพรรดิราชยังตกอยู่ใต้ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือพระยามหาจักรพรรดิราช

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

สิ่งที่อยู่รายรอบจักรแก้วที่กล่าวไว้ในบทสวดบูชารอยพระพุทธรูป เช่น ฉัตรแก้ว พระขรรค์ พัทธนี สร้อยสังวาลย์และมีสิ่งที่เป็นบริวารของจักรแก้ว คือ ดวงแก้ว เป็นของคู่บุญญาธิการของพระยามหาจักรพรรดิราช ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงจักรแก้วเมื่อประดิษฐานไว้ในปราสาท เพื่อเป็นที่บูชาของประชาชนจะมี เครื่องสูง เช่น ฉัตรแก้ว พัทธนี สร้อยสังวาลย์เป็นเครื่องสักการบูชาอยู่รายรอบ จักรแก้ว เช่นเดียวกับการกล่าวไว้ในบทสวด ในบทสวดจะเรียกพระยามหาจักรพรรดิราชว่าจักรพรรดิธรา พร้อมด้วยเสนาทั้งหลายถือธงอยู่ไล่ผู้เป็นเจ้าของ จักรแก้ว ดังนั้นในบทสวดจึงมีเนื้อความเรื่องจักรแก้วสมบูรณ์ครบถ้วนตามที่ กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วง

2. เทวดาชั้นกามาพจรและพรหมโลก

ในบทสวดกล่าวถึงเทวดามี 2 จำพวก คือ ช่อฉกามา หมายถึง กามาพจร มี 6 ชั้น ถัดขึ้นไปในชั้นที่ 7 เทือกามาพจรเป็นชั้นพรหมโลก มีพระพรหมอยู่ อาศัยทั้ง 16 ชั้น เรียกว่า พรหมโสฬส

ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงภูมิของชาวเทวดาทั้งสองจำพวกอยู่เหนือเขา พระสุเมรุขึ้นไป เทวดาชั้นพรหมโลกอยู่สูงสุดเหนือเทวดาชั้นกามาพจร ในบทสวด กล่าวถึงการนำเอาเทวดาทั้งสองจำพวกในกามาภูมิและรูปภูมิ มาไว้ในรอย พระพุทธรูป เพราะเชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้อยู่เหนือภพภูมิของเทวดาทั้งหลาย ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด แม้เทวดาชั้นพรหมโลกก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงเป็น ผู้หลุดพ้นจากทุกข์ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภูมิทั้ง 3 ในบทสวดกล่าวถึงเทวดา ชั้นกามาพจร และพรหมโลกอยู่เหนือจักรแก้วขึ้นไปตามลำดับ

3. พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาว

ในบทสวด กล่าวถึงพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวโคจรอยู่บนท้องฟ้า อยู่เหนือภูเขาในโลกมนุษย์ มีความสอดคล้องกับไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวว่า พระอาทิตย์ พระจันทร์โคจรอยู่เหนือยอดเขายุคันธร อยู่ระหว่างช่องว่างเขา ยุคันธรกับขอบจักรวาล การโคจรเป็นวงกลมทำให้เกิดฤดูกาลและดวงดาวอยู่ บนท้องฟ้าระดับเดียวกับเทวดาชั้นกามาพจร

4. แผนภูมิจักรวาล

บทสวดกล่าวถึงแผนภูมิจักรวาลว่าแผ่นดินโลกมนุษย์แบ่งเป็น 4 ทวีป มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของโลก มีเขาทั้ง 7 ล้อมรอบเรียกสัตตภัณฑ์ และมีแม่น้ำสีทันดรกั้นระหว่างเขาทั้ง 7 ถัดมามีเขาโกลาสเป็นเงินยวงมีวิมานพระอิศวร และมีเทวดาบริวาร แผนภูมิจักรวาลในบทสวดสอดคล้องกับคติในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า เขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของโลกมนุษย์แบ่งแผ่นดินโลกมนุษย์เป็น 4 ทวีป คืออุตตรกฐ ภูพพิเทหะ อมรโคยาน และชมพูทวีป เขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยสัตตบริภัณฑ์หรือในบทสวดเรียกว่า สัตตภัณฑ์ ประกอบด้วย ยุคันธร อสินธร กรวิก สุทิสสนะ เนมินธร วินันตกะและอัศลกันณะ ระหว่างเขาที่ล้อมรอบทั้ง 7 แห่ง มีแม่น้ำสีทันดรทั้ง 7 สายล้อมรอบ ถัดออกไปเป็นเขาโกลาสเป็นเงินยวงสีขาวเหมือนเงิน มีวิมานพระอิศวรและมีเทวดาล้อมรอบ ผู้เขียนเห็นว่าการนำเอาแผนภูมิจักรวาลมาใส่ไว้ในบทสวดหรือร่ายพระพุทธานุสสติสูตร เช่นเดียวกับข้ออื่นที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูมิมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ดังนั้นทุกอย่างในภูมิมนุษย์และเทวดาจะต้องตกอยู่ภายใต้ฝ่าพระบาทของพระองค์ และการกล่าวถึงพระอิศวรซึ่งเป็นเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ เป็นการยกย่องให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่อยู่เหนือเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์

5. พันธุ์ไม้และสัตว์ในป่าหิมพานต์

ในบทสวดกล่าวถึงป่าหิมพานต์ ต้นไม้ สัตว์กึ่งเทพ สัตว์มงคล และสัตว์ป่า มีสระใหญ่ ผู้เขียนเห็นว่าป่าหิมพานต์และสิ่งที่อยู่ในป่าที่ปรากฏในบทสวดมีลักษณะสอดคล้องกับในไตรภูมิพระร่วง อาจจะแตกต่างกับที่ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงต้นไม้ ป่าไม้ และพันธุ์ไม้ไว้มากมาย มีทั้งประเภทไม้ยืนต้น และไม้ผลเป็นจำนวนมาก แต่ในบทสวดกล่าวถึงต้นไม้้น้อยมากและไม่จำแนกเป็นชนิด การกล่าวถึงครุฑอาศัยอยู่บริเวณสระฉิมพลี ในป่าหิมพานต์ ก็มีความสอดคล้องกับในไตรภูมิพระร่วงที่ว่า แม้ครุฑมีการดำเนินชีวิตและมีมานานคล้ายกับเทวดาบนสวรรค์ แต่ในป่าหิมพานต์มีสระฉิมพลีเป็นที่ของครุฑมาท่องเที่ยว อาบน้ำ และพักอาศัยอยู่ในป่าจัมปบริเวรรอบๆ สระฉิมพลี ส่วนสัตว์ที่กล่าวไว้ในบทสวดก็เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ที่กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงทั้งสิ้น สัตว์มงคลคู่บารมีของ

บทสวดบูชารอยพระพุทธบาทของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

พระยามหาจักรพรรดิราชมีช้างแก้ว และม้าแก้ว และมีสัตว์ป่า มีไก่ นกการเวก นก กระเรียน นกแขกเต้า นกยูง หงส์ทอง สิงโต เสือเหลือง ราชสีห์ โค นกพิสดา เป็นต้น สรรพทั้ง 7 ในป่าหิมพานต์ ที่กล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงได้แก่ สรรพโนดาด กัณณบุตร รกกระ ฉัททันต์ กุณระ บัณฑากินี และสิหปาดะ ซึ่งสระเหล่านี้ มีบัวนานาชนิดสวยงามและหอมกลีบอบอวล การนำเอาต้นไม้และสัตว์ในป่า หิมพานต์มาใส่ไว้ในบทสวด เป็นคติความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และเป็น สิ่งมงคลสำหรับมนุษย์เพื่อเคารพบูชาจะทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง

6. มหาสมุทร

ในประเด็นนี้ผู้เขียนเห็นว่าบทสวด มีความแตกต่างกับไตรภูมิพระร่วง เพราะบทสวดกล่าวว่ามหาสมุทรใหญ่อยู่ 5 แห่ง แต่ไตรภูมิพระร่วงมีแค่ 4 แห่ง ตามทวีปทั้ง 4 แต่รายละเอียดอื่นๆ เกี่ยวกับมหาสมุทรก็มีลักษณะเหมือนกัน เช่น ความกว้างใหญ่และความลึก มีปลาตัวใหญ่ มังกร จระเข้ เรือสำเภาในมหาสมุทร ดังนั้นแม้ว่าจำนวนมหาสมุทรแตกต่างกันแต่ก็มีรายละเอียดในมหาสมุทร สอดคล้องกัน

บทสรุป

การศึกษาวเคราะห์สิ่งมงคลที่ปรากฏในบทสวดบูชารอยพระพุทธบาท และในไตรภูมิพระร่วงทำให้เห็นว่ามีความสอดคล้องกันหลายประเด็น เช่น จักรแก้ว เทวดาชั้นกามาพจร พรหมโลก การโคจรของพระอาทิตย์ พระจันทร์และดวงดาว แผนภูมิของจักรวาล ต้นไม้และสัตว์ในป่าหิมพานต์ สัตว์ในมหาสมุทร ความ สอดคล้องดังกล่าวทำให้เห็นว่า บทสวดบูชารอยพระพุทธบาทที่มีมาจากไตรภูมิ พระร่วง ด้วยเหตุผลที่ว่าไตรภูมิพระร่วงเป็นคัมภีร์ที่พระมหากษัตริย์ไทย ทรงพระราชนิพนธ์โดยรวบรวมคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาไว้เป็นเล่มแรก ของไทย เมื่อปี พ.ศ.1888 ต่อมาพระองค์ก็ได้สร้างรอยพระพุทธบาทขึ้นในปี พ.ศ. 1912 ในรอยพระพุทธบาทที่ทรงสร้าง "บรรจุสัญลักษณ์ตามตำแหน่งและระเบียบ

ที่แสดงแผนภูมิของจักรวาลตามมิติตั้งคือ จัดพรหมโลกและเทวโลกไว้เบื้องบน เหนือระดับยอดเขาพระสุเมรุ โลกมนุษย์ สัตว์ป่าหิมพานต์ สระโนดาต ภูเขา ทะเลสาบ ต้นไม้ อยู่ในระดับกลาง มหาสมุทรที่ล้อมรอบและรองรับโลกมนุษย์ พร้อมด้วยสัตว์น้ำอยู่เบื้องล่าง (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533 : 54) สันนิษฐานได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยทรงโปรดให้นำคติในเรื่องสุคติภูมิจากไตรภูมิพระร่วง มาสลักไว้ในรอยพระพุทธรูปในสมัยของพระองค์และการศึกษาความเป็นมาของการสร้างรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยก่อนอาณาจักรสุโขทัยหรือในช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจะไม่ปรากฏลายสิ่งมงคลในรอยพระพุทธรูป ดังนั้นลายสิ่งมงคลในรอยพระพุทธรูปจึงเกิดในสมัยอาณาจักรสุโขทัยและมีที่มาจากไตรภูมิพระร่วง

สิ่งมงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปของอาณาจักรสุโขทัยและบทสวดบูชา รอยพระพุทธรูปของภาคใต้มีความสอดคล้องกัน เพราะกล่าวถึงเฉพาะสิ่งที่อยู่ในสุคติภูมิเท่านั้น ซึ่งต้องมีประเด็นใดแบบอย่างแก่กัน ผู้เขียนเห็นว่าการสร้างรอยพระพุทธรูปที่สลักลายสิ่งมงคลเกิดขึ้นก่อนและเป็นข้อมูลในการแต่งบทสวดบูชารอยพระพุทธรูป และเมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัย และเมืองนครศรีธรรมราช ในยุคที่อาณาจักรสุโขทัยรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา นั้น มีการส่งเสริมการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาและการติดต่อกับเมืองนครศรีธรรมราช พระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชได้เดินทางมาศึกษาพระพุทธศาสนาในอาณาจักรสุโขทัยมีโอกาสได้สัมผัสการรอยพระพุทธรูปในกรุงสุโขทัยแล้วเกิดความศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูป และเมื่อเดินทางกลับภาคใต้จึงนำเอารายละเอียดสิ่งมงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปมาแต่งเป็นบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปในภาคใต้ จนถึงปัจจุบัน

บทสวดบูชารอยพระพุทธรูปของภาคใต้: ความสอดคล้องของคติจาก...

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. 2526. ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วงพระราชนิพนธ์ของพระมหา
ธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย ฉบับตรวจชำระใหม่. กรุงเทพฯ : อมรินทร์
การพิมพ์

ชาญณรงค์ พุทธิคุณเกษม. 2545. คำขานจารึก เรื่องคัมภีร์ลายลักษณ์พระพุทธรูป.
สุราษฎร์ธานี : ม.ป.พ.

ถนอม พูนวงศ์. 2550. ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ถนอม อานามวัฒน์. 2518. ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสมัยอยุธยา.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นันทนา ชุติวังศ์. 2533. รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ผาสุก อินทรารุณ. มปป. พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. นครปฐม : มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์. 2514. ตำนานทางพระพุทธศาสนา.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

สิริวัฒน์ คำวันสา. 2534. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ :
จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.